

Jádi Ferenc

A SZÓ SZERINT VETT VALÓSÁG

Radics Viktória fordítása

1

„A szó: lepke a kalap alatt” – mondták a dadaisták, a költészet lehetetlenségére célozva. A lepke a szabadban – banalitás, nem költészet. A láthatatlan lepke, melyről szó esik csupán – elbeszélés az emlékezetben felbukkanó szubjektív érzésről. Ha egy versben olvassuk – az olvasóba röppen. Némely verset a selyemhernyó fonalai mentén olvassunk. Nem gondolunk a pillére, mely petéit a kalap alá rakta. Szabad-e egyáltalán a művészetben alkalmazni a szavakat, felfűzni őket a logika drótjára vagy tárgyként élvezni? Nem perverzió, nem fetisizmus az, amit a szavakkal művelünk?

Az új művészet felfedezte, hogy a gondolatok szabad asszociációja nem sokkal több, mint az unatkozó szomszédasszonyok locsogása. El kell jutni a szavak szabad asszociációjához, ahogy ez a szürrealizmusban történt, igen, onnan tovább lehet tapogatódzni – elég felébreszteni a szavak emlékezetét. Akkor jön létre a legtökéletesebb képzet a világról, ha az ember semmit sem lát, semmit sem hall, de érzi önmagát. Teljesen át kell adnia magát a világnak, mert a szavak már nem kölcsönöznek neki tartást. Olyan állapot ez, melyet a pszichotikusok, a misztikusok meg a látnokok tapasztalnak. Az ő kezük érzékeny, mert a szívük a semmi ágán dobog, cafatokban beszélnek, s mi a teljességet éljük meg ebből. Megtapasztaljuk, hogy a kalap alatt egy rab pillangó vergődött, mely megölte magát, mert megérintették, megérintette az ártatlanság közelléte.

A hagyományos művészet meghamisítja a manóvert, a szavakat üvegbura alá helyezi, és varázslónak tettei magát – nagy hazudozás ez. Ilyen pozícióból beszél a legtöbb teoretikus is, aki eddig a pszichotikusok szövegeiről írt. Mindannyian arról számolnak be, hogy az elmebetegségeik szándékosan megváltoztatják a szavakat, amikor szövegesen adnak hírt a világról. Azonban nem a pszichotikus a hibás, ő nem töri össze a szavakat. A világot behatároló szavak a hibásak. Szavakkal büntetik a gyereket, amikor át kell vennie a felnőttek világát. A szavak a kalap alatt betegségek csírái, melyek érzékenyek a test és a lélek minden röpke zajára-neszére, s ha fájdalmunk vagy gyűlöletünk berezonál, szétpukkannak, mint a buborékok. Ilyen szétpukkant szavak tűnnek fel az alogikus vagy afonikus szövegekben, Morgenstern *language nègre*-ében vagy a korai Michaux-nál.

A nyelv, melyet a szánkba adnak, kizárólagos. Ámde mindenkinek van még sejtelve szavakról, melyek csöndben várakoznak ránk, a csönd körül gomolyognak, ha még azonosak a jelentésükkel, levegő után kapkodva. Már nem lehet őket egy igennel vagy nemmel kihajtani a sötétből. Nagyon kicsik voltunk, amikor még be tudtuk hívni a szavakat az életünkbe, mert szomjaztunk arra, hogy felfedezzük a tárgyak lelkét. Később aztán megtanultuk, hogyan kell elidegeníteni a szavakat a csöndtől, hogyan kell beszéddel megtörni a fájdalmas hallgatást – a semmit a nyelvbe gombolyítani.

A fantázia időtlen vágója felőrli a szavakat, s az örlemény lassan hull keresztül az

emlékezet szitáján. Vannak állapotok, amikor az emlékezetet áttörik a fellázadt és szilánkosra hasadt szavak, és az ember a valóságba emeli ezeket a korábban ismeretlen tartalmakat. Különleges pillanat, amikor a pszichotikus a fénysebességű katatónia jégkorszaka után áttör az évtizedeken át lustán heverő szóigazságokon, és szabadon engedi a katasztrófális feloldódás szilánkjait. Ilyenkor az egyetlen és a különös száz meg száz arcban csillámlik fel, s az elfojtás fékeinek szörnyű nyikorgása kihallatszik a szövegből.

Különleges tehetségre gondolhatnánk, kiváltképp azoknál, akik lejegyzik ezeket a processzusokat, ám ez a magyarázat nem talál telibe. Ugyanis nem aktív műveletvégzésről van szó; a pszichotikusok szenvedő alanyai a mélységben történő felbomlásnak. Egyszerűen azok ők, akikben ez végbemegy. Kreativitásuk abban áll, hogy nem fékezik az időt, nem akadályozzák meg a tér kiterjedését, hanem személyes részvételükkel siettetik ezeknek a folyamatoknak a lezajlását. Ez az ő különleges erejük. A határokat átlépő, a szabadságot választó és a rabságtól szenvedő ember pokoli kínjának küldöttei ők. Szabadságuk már valami új konstrukció, amelyben rendszerré állnak össze azok a pontonhidak, melyek a külvilág elfogadhatatlan realitását a lélek valóságához kötik. És mégis rácsok közt vannak ezek az emberek – a kórház reális börtönében meg kifejezőmódjuk imaginárius börtönében. A társadalom szabadság nélküliségének és ugyanakkor a kifejezés szabadságának áldozatai ők.

(A valóságra végtelenül sok álom illik, de csak néhány igaz szó. Az álomból kiszállhat az ember, akár egy autóból, ámde a szavak között ellapul, szétolvad és költeménnyé válik.)

A pszichotikusok szövegei kívül esnek a hagyományos irodalmon. A szürrealisták voltak az elsők, akik a művészethez tartozónak érezték őket. A szürrealisták az írás határhelyzeteit keresték, amikor a szerző eljut a pszichózis határára, és prepszichotikus élmények hatása alatt alkot. Breton 1924-ben kifejette az *écriture automatique*-ot, a szürrealista szövegek előállításának módszerét, mely abból áll, hogy a szerző órákon át ír-ír, miközben megpróbálja föladni a szövegfolyam fölötti ellenőrzését. Ezek a művek kétségtelenül igen közel állnak a pszichotikusok szövegeihez, és jelentősen hozzájárultak az irodalom miveljáról való ismereteink bővüléséhez, sohasem szolgáltak azonban azzal a mélységgel és viharzó káosszal, amelyek az igazi pszichotikus állapotokban keletkeznek. Breton tudományos hipotézise az volt, hogy a spontán szövegáramlás szabadon eresztése az írás folyamán a pszichózishoz nagyon hasonló állapotot idéz elő – mintha a verbalizáció regressziós állapothoz vezethetne. A pszichoanalitikus praxisból azonban tudjuk, hogy az ilyenformán ellenőrzött regressziók csak a tudatelőttis tartalmakat hozzák mozgásba. A mély tudattalan struktúrák érintetlenek maradnak. Az eredmény az volt, hogy egyre gyakoribbak lettek az eredeti megoldások, azaz a fokális konfliktustémák átdolgozásakor előtérbe kerültek a kreatív énfunkciók. Ámde a személyiség valódi kaotikus részei, melyek a kaotikus áramlás magmáját biztosították volna, elérhetetlenek maradtak.

A szürrealisták módszere nem volt több, mint a pszichózis utánzása. Ekként kísérlet maradt. A különféle szürrealista módszerek segítségével a művész belépett személyiségének ismeretlen részeibe, és stílusapasztalatra tett szert. Expedíció volt ez a pokolba, a felfedezetlen irodalmi területek irányába. Breton átvitte az irodalomba a pszichopatológiai fogalmakat. Így aztán a *débilité mentale*, *manie aigue*, *délire d'interprétation*, *démence précoce* és a *paralysie générale* fogalmaival jelölte a különböző stílusvariációkat. Felmerül a gyanú, hogy a szürrealisták nem értették meg a pszichotikus szövegek lényegét, hanem nonszensznek tartották azokat, s ennek tulajdonították irodalmi értéküket.

2

A betűk megfulladnak a fehér papíron, ha nem tudjuk elolvasni őket; ám ha a betűket olvassuk, eltűnik a vers. Mindig voltak olyan irodalmi tendenciák, ahol a forma lehetővé tette, hogy ne kelljen olvasni a szöveget. Ilyenfajta megoldásokról tanúskodnak már az antik kultúrák képversei vagy a német középkor ún. *carmina figuratá*ja. A nyers, semleges szófüzerek a poétika ketrecében ülnek, mindig eszünkbe jut valami hasonló, ami továbbvezet, a tartalom illúziója, de ehhez szét kell feszítenünk a ketrecet. Így lesz a poétikából poézis.

A konkrét költészet művelői (fonikus költészet, *objet trouvé*, hangköltészet, *poesia pop-creta*, *Body poetry* stb.) lerántják az irodalom bonyolult struktúráinak ballasztját, s a szöveg azzá lesz, ami. Ernst Jandl azt mondta szövegeiről, hogy nem vezetnek tovább maguknál, mert kizárólag a felszínt, a nyelvi logika bizonyos körvonalait követik. Ezeket a képverseket nem olvasni kell, hanem csak egészében megnézni, miáltal megszabadulunk a költői nyelv cicomájától. A száraz mondatok az emlékezés véletlenjére várnak. Az olvasó tiszta marad. A kép a maga természetes formájában hatol be érzékiségebe, az olvasó a szemével fogja fel a verset, nem pedig a képzelet közvetítésével. Az ilyen művek éppen olyanok, mint a *minimal art* objektjei. Az olvasó visszafogja magát, s a szöveg felolvasódik. Grominger konstellációi vagy Bayer, Achleitner, Wiener, Rühm anyagai lehetővé teszik a szövegvariánsok transzponálását a képvariánsok területére. Ezen a szinten már a betűk is hiányozhatnak, elég a grafikai textúra, s az absztrakt struktúrák gesztusai adják ki a figurációt. A héj mögött érezhetően ott dobog érintetlenül az embrió, a kaotikus teljesség lehetősége.

Ám ezek a tendenciák nem maradnak meg a költészet keretei közt. Gondoljunk James Joyce különleges regényére, a FINNEGANS WAKE-re, mely szótárak, nyelvtörténeti szakkönyvek és glosszáriumok nélkül nem olvasható. Ha az ember aláveti magát e tortúrának, csak a nyelvi logikáig jut el, tartalom nélkül. Ámde ha magában mormolja a szöveget, hagyja, hogy eláradjanak benne a sorai, a nyelv átlépi önnön határait, és a túloldalra lendül. Az olvasóban háborognak a szóalkotás törvényei, és rákényszerülünk, hogy megtapasztaljuk magunkban az *onomatopoezis* élményeit, a nyelv materializációját mibennünk. Persze kívülről is lehet simogatni a szövegstruktúrákat, megfigyelni a játékosságot és a visszafogott, a szöveget maga elé tartó művészt. De az is lehetséges, hogy magunkra, saját testünkre eresszük a szókonfigurációk nedves tömegeinek áramait. A szöveg áthatol a membránon, az anyag az olvasóban a belső látás révén olvashatóvá lesz, és a szöveg képiségének feloldódása nyomán lehetővé válik a találkozás a művésszel. De az ilyen típusú művészeknek ez nem eszméjük, mellyel az olvasónak konfrontálódnia kellene. Hagyják, hogy az olvasó rátaláljon a saját világ-és valóságfelfogására.

Miként a festők szövegei hozzásegítenek képeik tartalmának absztrahálásához, a költők képei a szöveg konkretizálásához nyújtanak segítséget. Az organikusan fellelt forma kiélesíti a lándzsát, mellyel a költő a kifejezés határai ellen harcol. Ott áll, ahol a szavak némasága kezdődik, ahol a hang a szavakon belül felerősödik, és a szózene jut uralomra. A lírai költeményben a szavak gyakran zenei maszkot kívánnak öltetni. Nemigen lehet őket megtartani a tények közelében. A tények a megtörténés pillanatában abszolútak. A dolgokat utólag nevezzük tényeknek, miután objektiváltuk őket, mert a szubjektum csak a valóság egyik oldalát képes megragadni. Ezzel szemben a szavak a teljességet hordozzák magukban, azaz a valóságot és egyúttal annak ellentétét.

Az elmebetegek írásait olvasva, nézve vagy elmerülve bennük gyakran testi érzéseink támadnak. Először különös nyugtalanság és feszültség üti fel a fejét, s ha ebbe belebocsátkozunk, mély örömök és fájdalmak váratlan, ellentétes hullámai következnek s hatalmasodnak el testünkben. Eleinte *nemet* vagy *méget* mond az ember, csak a szűkeblülőségünkől fakadó ellenállások feloldódása után mondunk igent: „milyen igazat beszélsz, barátom, milyen közel állsz hozzám!”, és meglepődünk, amikor ránk törnek az első vágyak. Meg szeretnénk érinteni a kéziratot, szemünk összeolvad a szöveggel. Így támad merszünk *pszichotikusan olvasni*, s megtapasztalni a kézirat elevenségét. Ha a szem közvetíti a test-lélek egységének írásképét, be kell látnunk gyarlóságunkat: élünk a világban, és nincs, vagy csak röpke, ellenőrizetlen pillanatokra támad merszünk elviselni, hogy a világ él bennünk, és nincsenek szilárd, kristályos igazságokkal kijelzett határok a belső és a külső között. Hanem a világ nyomul a maga stimuláló kontinuitásával az emberen keresztül egy új szférába. Ezt a szférát „művészetnek” nevezzük, avagy megszállottságról beszélünk, az egzisztencia transzperszonális dimenziójáról. Ezen a ponton minden kérdéssé válik, mert itt a teremtés kivételes állapota uralkodik. Ezzel működünk együtt, együtt hatunk, az igazságról, a tisztaságról és a biztonságról való képzeink egyszíriben összedőlnek, s kitör a káosz. Meghívást kapunk a szabadság gazdagságába, ami test és lélek minden kontrollálatlan mozgásának célja. Eme folyamatok kontrapunktja a környező világ változatlansága, ami azonban az alkotófolyamat révén új dimenzióba transzponálódik.

A gyengék elbizonytalanodnak a kaotikus tapasztalatok közelében, és szabályokat alkotnak, értelmezésekre, elméletekre hajlanak, felkiáltójeleket írnak a papírra, vagy elkomorodik az arcuk, és tanítani kezdenek, azaz beletemetkeznek az arányosság törvényeibe. Azt hiszik, hogy az egész felosztásával felismerhetővé válik a struktúra meg a textúra, és objektiválhatóvá válik a szubjektum. Az emberi folyamatok és érzelmek minden hűvös körülírása mögött a passzív ember ijedelme áll, aki fél attól, hogy aktívan, személyes múltjával, bizonytalan jelenével és a jövőről való naiv elképzeléseivel együtt részt vegyen ezekben a folyamatokban. A hagyományos művészetfelfogásra rátapintva írta Artaud: „*Ami le van írva, mind disznóság.*” Ő nem védelmet nyújtó distanciából kritizált, mint a művészetkritika meg az esztétika, hanem az esszencia gyűjtőpontjának közeléből. Azokon a művészekén is rajtaüt, akik megkísérlik irányítani az alkotást, kigondolják a művüket, nem mernek feloldódni a kárhózat-újjászületés dialektikájában. Artaud a kezébe veszi az izzó anyagot, és maga is izzóvá válik.

A lét ezen egzisztenciális síkján a dolgok nem feketék vagy fehérek, hanem ugyanabban a pillanatban fájdalmasak és gyönyörűek. Csak így tudunk közelíteni a pszichotikusok szövegeihez is, csak így juthatnak el hozzánk megnyilatkozásaik, s válik befogadhatóvá a tartalom. Ez a módszer ellentmond minden szokványos recepciónak, akárcsak a pszichózisról való, a pszichiátria-tankönyvekben szereplő elméleteknek. A pszichózis állapota, miként a pszichotikusok formákban gazdag megnyilatkozásai, elvileg minden ember számára elérhető. A pszichiáterek többsége mégis képtelen erre, ezért nem segíthetnek pácienseiken. Ebben az összefüggésben különösen érdekesek Freud sorai: „*Végül be kellett ismernem... hogy én nem szeretem ezeket a betegeket, hogy felbosszantanak, oly távol érzem őket magamtól és minden emberitől. Érdekes fajtája ez az intoleranciának, mely biztos alkalmatlanná tenne arra, hogy pszichiáter legyek.*” (Levél Hollós Istvánnak.) Ismerjük Freud pesszimista nézeteit a pszichózis gyógyítását illetően, s ha

összevetjük a fenti idézettel, világos, hogy elzárkózása, melynek megvannak a maga személyes okai, távolságtartásából eredt.

Freud és sok más, pszichotikusokkal dolgozó kutató írásai nemcsak a pszichoanalízis és a pszichiátria mint tudomány továbbfejlődésére voltak káros hatással; a legjobban a pszichiátriai páciensek károsultak és károsulnak ma is. Ők az intézetek falai közt mindig is írtak élményeikről, de alig akadt orvos, aki szövegeiket elolvasta volna. A megvetés jelei: amikor a pécsi Pszichiátriai Klinikán, mely a Prinzhorn-gyűjteményhez* hasonló anyaggal rendelkezik, megtaláltuk a pszichotikusok írásait és képeit, azok ilyen durva feliratokkal voltak ellátva: „X. Y. beteglapjába.” Akadtak köztük levelek és versek, melyeket a páciensek kiadóknak és szerkesztőségeknek szántak. A pszichiáterek számára azonban ezek a művek és megnyilatkozások kizárólag a pszichózis bizonyítékául szolgáltak, és ez még ma is messzemenően így van. Így aztán ezek a szövegek máig nem jutottak el a társadalomba.** Lehetetlen volt a párbeszéd. Olyan idők is voltak, amikor ezeket az írásokat méregnek vagy társadalmilag veszélyes irracionálisnak bélyegezték. A szövegek szerzői elmebetegségben szenvedtek, de ha beolvastuk írásaikba, hamar meggyőződhetünk arról, hogy mindannyian élő emberek voltak, és ma is azok. A szövegek közzététele egy lépés az aktív párbeszéd megteremtésének irányába.

4

Az aktív alkotófolyamat előkészületi fázisa az ihletettség állapota. A konvencionális fel fogás kellemes állapotot ért ez alatt, mikor is a művész elmerül a kötetlenség és könnyedség tarka felhőiben, és várja a múzsa lágy csókját. Valójában egészen másképp fest a helyzet. Az ihletettség extrém állapota a művész számára szinte elviselhetetlen. Visszavonul, mert megsérült, és sérülékenyen reagál a külső hatásokra. Szokatlan, váratlan és kínzó feszültség gyötri. Az érzékeny elemek közé idegen test vegyült, nincs lehetőség a feszültségmentes levezetésre. Az idegen anyagot ki kell izzadni a bőrön át és a struktúrába integrálni. Így mutatja meg a művész a saját belső világait, ilyen szervesen kötődik műveihez és megtestesített gondolataihoz.

A művészek tudják, hogy az ihletettség állapotából nincs visszaút, miként a terhességből sincs más kiút, mint a gyermek megszülése. Ahogy az igazi asszony fogadja a terhességet, úgy integrálja a művész emlékeit és élményeit a kreatív alkotás állapotában tulajdon személyébe. Gyakran élösködőnek érzi a művet, és szenved attól, hogy fel kell építenie. A kreatív nyomás összesűríti az anyagot, megköveteli a világ széttörését és egy új világ fölépítését a tulajdon testből. A kreativitás, ez a gyilkos áldás, felhasznál

* A heidelbergi Prinzhorn-gyűjtemény bőség és sokoldalúság tekintetében a világon egyedülálló történelmi dokumentációja az elmebetegek művészeti tevékenységének az 1890–1933-as évekből. Hatezer tárgyból áll (grafikák, képek, kollázsok, textíliák, szobrok, könyvek és füzetek), s hozzátartozik számos, főleg skizofrén betegektől származó kézirat is. E hatalmas anyagnak csak egy részét tette közzé Hans Prinzhorn orvos, pszichológus és művészettörténész a *BILDNEREI DER GEISTESKRANKEN* (Springer Verlag, 1922) című kötetben. A gyűjtemény kézíratos része azonban a legutóbbi időkhöz ismeretlen volt, 1985-ben mutatta be Inge Jádi és Jádi Ferenc egy háromszáz oldalas, a betegek képzőművészeti alkotásaival gazdagon illusztrált, irodalmi igényű antológiában („LEB WOHL SAGT MEIN GENIE ORDUGELE MUSS SEIN”. Wunderhorn, Heidelberg). Jelen esszét e kötetből vettük át. (A ford. megj.)

** A győri *Műhely* 1992-ben megjelent pszichoanalízis-száma közöl egy töredéket ebből az anyagból. Művészet és örület viszonyával foglalkozik a *Nappali ház* 1995/4-es számának egy blokkja is (Kardos Péter bevezetőjével). (A ford. megj.)

nálja az embert. A művész leereszkedik a pokolba, ahol az elementáris élmények a maguk természetes, kízó formájukban buzognak. Találkozik a maga személyes káoszával, a struktúrák összeolvadnak, minden reng és remeg, csak a valóságelv gyöngé fonala tudja őt visszavezetni a reális világba; ha ez a fonal nem működik, vagy a megélt fantáziák csábereje túlfokozott, állandó ihletettségi állapotban marad. Ez már a megbolondulás előszobája. A művész érzi a bennmaradás kockázatát. A dimenziók élménye határtalan, tágasság és mélység, időtlenség és súlytalanság hömpölygeti a határtalanság fájdalmait és örömeit. Miként a terhes anya sem képes hatást gyakorolni a gyermek fejlődésére, a művész, aki ezt a munkamódszert választja, szintén nem tudja irányítani művének kialakulását. És ez fájdalmas. Ismeretlen anyag jön a világra, és a személyes mitológémák már nem tartják felszínen, mert feloldódtak a határok. A gyerekekben elrejtett igazság a felnőttek fog megmutatkozni.

A kreatív alkotás dionüszoszi misztériumában mégis ott a reverzibilitás lehetősége, mivelhogy a személy átáramlása az idegen részekbe többnyire visszafordítható. Másrészt a művészet nyelve határt szab az emberi kifejezésnek. Ámde vannak további dimenziók, amelyekben még lehetséges az emberi megnyilatkozás embertelen körülmények között: ez a pszichózis állapota. A „nyomot hagyni” vágyát és impulzusát, mikor minden elveszett, leginkább az akut pszichózis kitörése lobbantja fel.

A pszichotikusokkal való munka során megérti az ember, mily értékesek a nyíltszívű emberi megnyilatkozások, mikor a páciens a maga ártalmatlan együgyűségében levetkezik, és nyílt színre hozza naiv, ám még mennyire veszélyes múltját. Ily módon pakolják ki a pszichotikusok a mi világunkat is, és tükröt tartanak elénk. Azt mondják: „Embertársam, segítségre van szükségem, mert elvesztettem a házamat, de tudom, hogy te is hasonló ember vagy, mint én. Mégis félek tőled, mert nálad a fegyver. Te ellenőrizni tudod magad, és félek, hogy engem is ellenőrizni fogsz.” A pszichotikusokkal való párbeszéd során szükség van az idegen világok akceptálásának képességére, meztelen, lángoló struktúrák szeretésére; a kitörést tárt karokkal kell fogadni. Ez nem könnyű, ellenkezőleg, nagy erőfeszítést kíván. Akik ezeknek az embereknek a környezetében vannak, azoknak le kell mondaniuk omnipotencia-fantáziáikról, és képesnek kell lenniük arra, hogy elviseljék a mélységes regressziót. A pszichotikus emberből a kifejezés lehetőségeinek széles spektruma tör elő, és ha megkockáztatjuk a párbeszédet, saját magunkkal találkozunk, felismerjük saját kaotikus részeinket is.

A súlyos pszichózisok primerterápiájában, ott, ahol már elveszett a nyelv, sokszor átéltem, hogy a terapeuta biztonsága, szeretete és szabadsága visszaadja a beteg ember szájába a szót. Mi, terapeuták nap mint nap megtapasztaljuk, ahogy a szavak felszívódnak a test titkos tereiben, mintha a páciens karót nyelt volna, és a megemészthetetlen hangok váratlan pillanatokban törnek fel, vagy fájdalmas sikollyá változnak. E munka során gyakran kitapinthatók a múlt zárlatot okozó kristályai. A titkok forrni kezdenek, vagy az addig jól működő részek merevednek meg az ismeretlen felbukkanásától való rettenetben. Ugyanakkor kiszélesedik valóságképünk, az idegen valóságmodalitások iránti toleranciánk megerősíti struktúránkat, különös erőt ad rugalmasságunknak, és a megélt élet élménye gazdagodik.

Egész másként kezdjük látni a szavakat, mondatokat; az új szó- és mondatösszetételek, a neologizmusok, amit a modern irodalomból már ismertünk, a pszichotikusok szájában valósággá válnak. A pszichózis kirobbanása szétszaggatja a szavakat, mondatokat egyetlen szóvá présel, az időbeli relációk átszelik egymást, hangjelenségek helyettesítik a külvilág leírásait, a konkretizálódó formatörténetben megszilárdul a tex-

túra látvája, s megjeleníti a mélységben rejlő magmát ugyanúgy, mint a szétfolyó szöveg-halmokat, melyek görcsösen kapaszkodnak a valóság törmelékeibe, s darabokat tépnek ki a külvilág összefüggéseiből és rendjéből. Ezek voltak a legfontosabb élményeim, amikor megismertem a pszichotikusok nyelvét. Úgy láttam, hogy az akut pszichózis fázisában keletkezett szövegek tisztán tükrözik a tehetetlen ember állapotát, aki szorultságában egy katasztrófáról szóló híradásokat rögzít papírra, s nem adja fel a reményt, hogy újra meg újra definiálja környezetével való viszonyát. Már ki van szabadva az emberi lét közös szférájából, már idegen, mert legbensőbb titkait a bőrén viseli; olyan, mint egy gyerek, aki azt hiszi, hogy a süket felnőttek között szabadon beszélhet. Már nem tudja felnőttmagatartással meghamisítani az igazságait. Írnia és alkotnia muszáj, tennie és ágálnia, megkísérli a lehetetlent, a hatalom ellen fordul, és követeli világának tudomásulvételét. Az, aki erre az útra lép, semmilyen csendet nem képes utánozni, semmilyen bejárat utat nem tud követni; cikcakkban halad, az ember azt hinné, játszik. Maga körül forog, és nevetségesnek tűnik. Kítaszítják és bezárják.

A pszichózis végigfuthat a széles mezőkön, mint a futótűz, de el is hamvadhat, s a régi gyökerekben évtizedekig pislákolhat a korhadt rönk alatt. Az akut pszichotikus ember ezer meg ezer fényszórófényben látja a tájat. Ez elvakítja, be kell csuknia a szemét, hogy a benső fényre, a remény útjelzőjére figyeljen. Ezzel szemben a krónikus páciens egy fejlámpa fényében toporog, s amit épp megpillant, azt veszi tudomásul. Minden úton járatos, a térkép készen van, csak a hidak hiányoznak, melyek megmutatnák az átkelés útjait.

A kiút keresése, az akut pszichotikus állapot kreativitása erősen mágikus jellegű. A pszichotikus művész érzelmek sorozatát sűrű jelrendszereibe, s megtestesített gondolataiban határtalan sóvárgásainak megvalósulását tiszteli. Felismeri, hogy a betűk elbírják embertelen lelki küzdelmét, a betűk és a szimbólumok társai e földön, már nincs egyedül. A szervetlen anyagok beszélni kezdenek, a fogalmak és tárgyak megelevenednek, elvesztik absztrakt jellegüket, és konkrét működésbe fognak. Minden mozog, minden mindennel összefügg, minden világos és áttetsző, mert egy új világ született. Ez a legtökéletesebb születés, amit csak át tud élni egy ember. A katasztrófa legközepén a káoszból új világrend áll elő. Gyakran rendszer is tartozik hozzá. A rendszer terebélyesedik, s a régi világot az új világ kategóriáival hódítja meg, értelmezi, írja körül. Így keletkeznek a páciensek mikrovilágai, melyek a pszichotikus élményáradás révén a kimondás végletes szabadságát kölcsönzik nekik. Ugyanilyen fragmentáció történik a modern művészetben az új stílusirányok áttörésekor. Ez alapvetően kibővítette a művészi kifejezés médiumait. Az ihlet forrása mindkét esetben egy kibővült és gazdagodott egzisztencia élménye, mikor is az ember elégedetlen a meglévővel, és nem tudja tovább akceptálni a határokat.

5

Szerzőink, szinte valamennyien krónikus betegek, ültek az asztal mellett a kopár kórházban, vagy az ölükben szorongatták a füzetüket, mások félénken a párnájuk alá dugdosták műveiket. Írás közben talán mormoltak valamit a szakállukba, nyugtalanul felugráltak, és leültek ismét.

Az internált pszichotikus két valóságban él: az elme-kórház és a hozzá tartozó társadalom valóságában, valamint egy misztikus dimenzióban, ahol a művei gyökerez-

nek, és ismételten feltörnek onnan. Ezek a páciensek talányos világban, a megoldások intuitív keresésébe belebonyolódva töltik az életüket. Oeuvre-jüket olvasva megállapíthatjuk, hogy sokuknak szilárd művészöntudata volt, ugyanakkor vallották, hogy elmebetegek. A pszichotikus ember identitásában ott a kívülről nézett én magja, mely örült rendszerekkel, hallucinációkkal és részlettárgy-kapcsolatokkal kötődik a külvilághoz, és ott a szubjektív én, mely kivetíti misztikus benső tapasztalatait. Az önértékelés ennek megfelelően váltakozik: az intézet valóságában semminek érzik magukat, a tükröző Selbst valóságában viszont nagy művészeknek. Ebből adódik műveikben a dimenziók skálája.

Nem egy szöveget megrendülve tartottam a kezemben, és arra gondoltam, hogy méreg sziszeg az ujjaim közt. Levelek voltak ezek vagy vázlatok, felfedezésekről szóló híradások – ezekben a szövegekben egyszerre éreztem a társadalom szennyését és a zarándoklatot a lehetetlenbe. Az elmebeteg tapodtat sem engedhet, a következő lépés már a totális megsemmisülés lenne. Alázat és támadás, jajszó és ellenállás hallatszik ki a térden papírra vetett vagy terjengősen fogalmazott sorokból, tömbökből. Művészi törekvésről árulkodik az olvashatatlaná satírozott írás, mely filmszerű üzeneteket tartalmaz. Némely mű a középkori kézművesmunka igényességével készült, más kétségtelenül magán viseli a spontaneitás jegyeit. A pszichotikus szövegek mindig az internált ember egzisztenciájának konkretizált bizonyítékai is. Az író ember pozíciójából száll harcba a külvilág nagyjaival, beszámol az állapotáról, a viszonyairól és a változás lehetőségeit illető elképzeléseiről. Az alkotó írás lehetőséget nyújt a megalázó légkörből való menekülésre.

6

A költészet nagy titka, hogy a leghatalmasabb és legfontosabb érzelmeket nem lehet szavakkal leírni. Nem meglepő, ha valaki, aki tartósan a felhőtlen realitástól elszakadva *egzisztál*, mert felhők nélkül az egzisztencia valóban elviselhetetlen, nem tudja használni az egyébként rendelkezésre álló szavakat. A kaotikus elszabadulásban tényleg értelmüket veszítik a külvilág szavai. A szavak, melyeknek van elejük és végük, amelyek tulajdonságaikban élnek, melyeket körül lehet járni, meg lehet ragadni, az érzelmeik önfeledt áradásában elvesztik értelmüket.

Azt mondják, hogy a pszichotikusoknak értelmetlen a nyelvük, de nem lehetne-e, fordítva, azt mondani, hogy a mindennapi nyelv értelmetlen a pszichotikus állapotban? Már a művészet nyelve, a költött világ is értelmetlen, ha az ember a mindennapokban akarja alkalmazni; de ki mondta, hogy a költői nyelvnek köznyelvvé kell válnia? Inkább azon a véleményen vagyok, hogy van az emberben egy ismeretlen nyelvterület, mely a pszichózisban lép működésbe, melyet ott beszélnek, s mely kifejezi a nyelv végállapotának komplikációit. Olyanfajta nyelv ez, mely a maga nyelviségében úgy keletkezik, hogy nem választja el az embereket, mint általában a nyelvek, hanem megmutatja a közös forrást, talán a nyelv határait is. Meglepő, hogy mennyire hasonlít a pszichotikusok nyelve a különböző kultúrkörökben, miként képi formáik is.

Avagy gondoljunk Hugo Ball vagy Conrad Bayer szövegeire, ahol a szavak határai belemosódnak a jelek határtalanságába. Ugyanígy van ez Goethe CIGÁNYDAL-ában, melynek refrénje így hangzik: „*Wille wau wau wau! / Wille wo wo wo! Witohu.*” Németül vagy cigányul értelmetlen, amit Goethe írt, mégis *hallja* az ember, hogy telitalálat. A cigányok nomádsága kopog az ajtón, ahogy a holló kopogását is értjük Poe híres ver-

sében, anélkül, hogy leírná, mit mond a madár a maga nyelvén. Úgyhogy a pszichiáterek és a nyelvtudósok legtöbb spekulációja a pszichotikusok nyelvéről értelmetlen, mert nem hagyták el a beszélt köznyelv dimenzióját.

Egyes tudósok megpróbálták tudományos módszerrel vizsgálni a pszichotikusok szövegeit abban a reményben, hogy így elérhető ennek az individuális nyelvnek az objektivációja. Ennek az eljárásnak az a nagy veszélye, hogy kiszakítja a szövegeket a kontextusból, és nem kapcsolja össze a beszélő vagy író egzisztenciájával. Ez főként a pozitivistá tudományosságra áll, míg az antropológiai-hermeneutikai gondolkodás rámutat egy lehetséges útra, mely a tudományosság keretei közt értelmezi ezeket a jelenségeket. A pszichiátriai praxis is arra mutat, hogy ha meg akarjuk érteni a pszichotikusokat – s ez a terápiában mellőzhetetlen –, rendelkezünk kell azzal a képességgel, hogy átlépünk az ő szférájukba, és a saját kaotikus elemeinket a kommunikáció formájában is félelem nélkül szabadon engedjük.

Kezdő éveim során gyakran eltöprengtem azon, miért nem értem meg a pácienseimet, s miért nevetek a kollégáimmal együtt, amikor egy elmebeteg a vizit alkalmával hírt ad arról, ami foglalkoztatja. Később rájöttem, hogy ez azért van így, mert szó szerint veszem, amit mond, miként ő is szó szerint veszi, amit én mondok: egyszóval nem értjük egymást. A pszichiáterben olyasféle nyelvzavar áll elő, mint két olyan beszélgető esetében, ahol az egyik lefordítja a maga nyelvére, amit a másik mond, és képtelen az idegen nyelvben élni.

A művészet önmagát és a világot megszólító természete nem csupán reflektív. Ott is egzisztál, ahol a médium már szétszaggatta, széttépte és szétszórta magát, ahol a dologra való emlékezés a nyomorban is konkrétan megmutatkozik, pl. az írás- és rajzváltozatok kavalkádjában. Az ilyenfajta művészet nem elbeszél, nem a beleérzést támogatja, hanem az átélést. A kifejezésnek ezen a szintjén a képi elemek és a nyelvi jelenségek, akárcsak a testtartás vagy az arckifejezés, egyenrangúak. Az ember mint egész egy műalkotás. Sohasem értjük meg a pszichotikusok írásait, ha nem érezzük a mögöttes álló, önmagával harcoló embert. Nem a tartalmak kitörése ellen harcol – azok már feltartóztathatatlanul áramlanak –, hanem a test kötőereje ellen. A jelek áramlatai lehetnek inkoherezensek, de az embernek meg kell tartania a test rendezett struktúráját, különben önállósulnak a testrészei, és az agresszió már nem a fogalmak meg a szimbolikus reprezentánsok ellen irányul, hanem a saját test ellen. Ennek a munkamódszernek a reális veszélye a művészetben abban áll, hogy a fogalmi világ megsemmisítése során a saját test is szétszaggattatik, mint ez az öngyilkos művészek esetében történik.

7

A pszichózis megtöri a valóságot, mint egy prizma. Miután kitör, a zavarodott ember érzékszervei egy darabig még a levegőben köröznek, a szeme mást lát, mint amit a keze érez, meghallja a láthatatlan hangjait, és érzi szerveinek szülési fájásait. Ez az új világ ugyanolyan sokoldalú, mint az írásai, képei és szobrai. A tulajdonképpeni valóság banálissá válik, miként naivan tud csengeni egyes írások felszíni rétege is, de a felszín alatt már izzik az eleven mag, a megélt széthullás. Az erőteljes robbanás után a szöveg egyes elemei még a levegőben úsznak, szóvég és szóvég összecseng, ajtók csapódnak a mondat közepén, az írásjelek a semmi sötéttségében topognak, de a mégis-lét körvonalai már kibontakoznak a ködből a poros, csillámló levegőben. Ezek a pszichoti-

kusok szó nélkül maradnak, nem tudják kinyitni a szájukat s testüknek átadni a szervek zsarátnokát. A néma hallgatás lázba hozza a testet, és felgyújtja a merev szervezetest. A hússá égetett szavak fájnak, a szótlanság öl. A kimondatlan szavak higanyként gyülemlenek az ember mélyében. Ezeket az állapotokat nevezi az orvos katatóniának.

Minden megváltozott világnak megvannak a maga szavai. A pszichotikusok már nem indirekt módon, a mindennapi rezignáció filterén megszűrve írják le az elhamvadt és újjászületett világot, hanem közvetlenül, a nyílt agy érzékenységgel. A kihányt szavak visszahullanak az álmodóra, és a valóság padlóján kisarjad a téboly őserdeje. Ha a téboly peremén való körözésből nem mutatkozik visszaút, a pszichotikus rákényszerül arra, hogy belső tartalmakkal népesítse be a külvilágot. A krónikus pszichózisokban mindig felépül egy szisztéma; titkosírások, elrejtett naplók, titkos följegyzések jelzik ezt a szakaszt.

Mindannyiunkban rejlenek olyan döntések, melyek a boldogság vagy a gyász kivételes állapotaira, az ellenőrizhetetlenség állapotára várnak. E döntések ismeretlen rendszere minden emberben készen áll, és magyarázatul szolgálhat mindennapi, fura bolondériáinkra, tévcselekvéseinkre, hajlamainkra vagy fóbiáinkra. A rendszer elta- karja és beárnyékolja a védtelen arcot. Az úgynevezett tévképzetrendszer a belső valóság ingoványára épül, az elmebeteg kipróbálja a belső világ mefisztofelézi tömegét, mely a külvilágban megkövül; e viharvert valóság oszlopai alatt könnyű sirokkó fűj. Ez az ellentmondás a krónikus pszichotikus páciensek szövegeiben: egyrészt érezni a struktúra görcsös merevségét, másrészt a megfogalmazás könnyedségét. Az internált ember tehetetlensége, a kilátástalanság és a kirekesztettség gyötrelmei műveik sztereotípiáiban és ismétlődő motívumaiban tükröződnek. A szabadságot csak maníros vagánykodással élhetik ki. Az útkeresés és a konkrét, beszűkült situációba való belebo- nyolódás váltakozva mutatkozik meg naplóikban és noteszeikben. A korlátok közé szorítottsággal, amit az intézeti térbeli és kommunikációs elszigeteltség okoz, szembehe- lyezkednek a kifejezés korlátlan médiumai és az írott szóba vetett hit. A téboly rendszerei kifelé terjeszkednek, és a külvilággal való konfrontáció során új félelmekhez vezetnek. A művészi kifejezés azonban közvetíti a benső tapasztalatot, oldja a feszültségeket, és a kilátástalanságot a mélyebb emberi dimenziók megnyitásával oldja fel.

A bejárható világ véges, ámde a saját centrum irányába vezető fölfedezőút végtelen. Ezeknek a szféráknak a fölfedezésével valami teljesen új, sosem látott keletkezik. A pszichotikus művész, aki ezekről a dimenziókról hírt ad, fáradságos és gyötrelmes be- felé vezető utat tesz meg. A megfogható bizonytalanságokból és többletjelentésekből indirekt jelentések sarjadnak. A valóság mezejére való konkrét lefordításuk lehetetlen. Az egyetlen lehetséges hozzáférést a személynek a műben tükröződő személyes tapasztalata kínálja. Így az esztétikai érték és a szinesztetikus percepció túloldalán talál- ható művek esélyt adnak egy alapvető etikai tartás megvalósítására: előtérben áll az ember elfogadása, mégpedig olyannak, amilyennek a különböző érzékszervek együt- tes tapasztalata mutatja. Ez hiányzik a modern irodalom számos stílusirányzatából (mint amilyen az egzisztencializmus, a *nouveau roman*, a konkrét költészet, a lettrizmus stb.). A pszichotikusok érzéki tapasztalatát nem lehet egyszerűen csak tagadni s komp- lex észlelésüket érthetetlennek mondani, hisz a művek mögött egy emberi élet áll. Nyílt szívvel kell kézbe venni írásaikat, még akkor is, ha ez sokszor nehéz.

Ők kétértelműen reagálnak ránk. Akceptálják a külvilág szabályait, mely megha- tározott érintkezési módokat vár el. Másrészt azonban előhozakodnak személyes él- ményeik bizonyítékaival, melyek számunkra értelmetlennek tűnnek. Így műveik egy

része a külvilág felé orientálódik, és jól formált, a másik részéből azonban előragyog a benső mezítelen mélység. Gyakran tapasztalható, hogy a krónikus páciensek nyelve informatív, formailag mindennapi, míg írásaik a benső világnak megfelelően szétesettnek tűnnek. Ez a krónikus pszichózis Janus-arca: a felszín alkalmazkodottnak és kiégettnek látszik, ám a mély indulatosan háborog, és hányja-veti magát.

8

Automatikusan felmerül a kérdés, milyen viszonyban állnak a szövegek a páciensek egyéb művészi megnyilvánulásaiival. Gyűjteményeink áttekintésekor megállapítottuk, hogy a páciensek, akiktől szövegeink származnak, legtöbbször nemcsak írtak, hanem emellett festettek, rajzoltak is, kollázsokat készítettek. Némelyek komplex oeuvre-t hagytak maguk után. Az írásnak a képeken közlő funkciója van, miként a képeknek is kiegészítő a szerepük a szövegek kereteiben. Az írás és a kép gyakran párhuzamosan jelenik meg, mikor is a maguk specifikus kifejezési lehetőségeivel kiegészítik egymást.

Néhány esetben önálló életet élnek a szavak az írás folyamán, amikor tartalmuk olyan vonalvezetésre kényszeríti a kezét, mely utánrajzolja a szótájkép domborzatát. A szavak ruhátlanok, aléltak. Vagy rájuk talál az ember, vagy elmegy mellettük. A szöveg foglalatában mégis kifejlesztenek bizonyos akaratot, s a szerző benső feszültségére rezonálva előáll egy grafológiai kép. A hagyományos művészetfelfogás a kifejezés írásos, képi, plasztikai és egyéb lehetőségeiről beszél. A hagyományos esztétikában határokat húztak, és kategóriákat állítottak fel, melyeket az egyéni kifejezésmódok formanyelvei és tulajdonságai szilárdítottak meg. Ezeket a konceptusokat alkalmazták a pszichotikusok művészi munkáira is. Én másként látom a dolgokat. Felfogásom a művészettudomány összművészeti koncepciójához áll közel, ami annyit tesz, hogy a pszichotikus mint művész világában az élmény, az alkotó ember helyzete, a médiumokkal való bánásmódja, a döntései, tudattalan vonzalmak és a választott út a meghatározók. A nyelv a pszichózisban a szavakkal kifejezett emocionális viszonyokat tükrözi. A nyelvi és nyelvtani kritériumok nem rendszabályozzák. A közlés nem egyszerű verbalizáció útján történik, hanem a különböző érzéki minőségek szintézise révén.

Normális esetben a verbális nyelv a környezettől való megfelelőbb elhatárolódást teszi lehetővé. A köznapi nyelv vagy a konstruált nyelvek, miként a szaknyelv is, csupán a világ fényképei vagy legfölbjebb a lét selejtöntvényei. Ez úgy működik, mintha a világ csupán a kimondás pillanatában létezne. Ily módon ignorálhatók az összhelyzet kellemetlen aspektusai, habár a tudattalan észleli őket. Ellenben a pszichózisban a teljesség pulzál. Tegyük fel, hogy a „szék” szó egy létpillanatban „szk”-nek vagy „szééék”-nek jelenik meg; szinte hanyatt vágódik az ember, ha ezt a szót ebben a formában létélményként éli meg. Ez az új dolog kezdhet már valamit velünk, ettől a perctől fogva nem tudjuk olyan egyszerűen félrelökni a „széket”, a széklábak már a mi lábaink, ráragadunk a székre, és bűzlünk.

A szó egyrészt a világ fogalmi leképezésére szolgál. A nyelv e funkciója lehetővé teszi az információcserét. Másrészt a szavak szimbólumhordozók, és ezzel individuális világok építőkövei a személyben vagy egy kultúrkörben. A nyelv mindkét funkciója hátráltatja a környező világgal való igazi kontaktust, mert az így használt szavak nem hagyják felelevenedni a tárgyak lelkét. Ez a költői nyelvben történik meg. A pszichó-

zisban a betegek konkrétan élik meg a gondolati alakzatokat és az absztrakt eszméket. Minden, ami a nyelvben gúzsba van kötve, itt ismét elviselhetetlenül felelevenedik. Ebben az állapotban úgy működik a nyelv, mint a kép, a zene, az épület, minden lélegzik, kering és pulzál. Amikor a pszichotikus beteg átadja magát ennek a tág áramlatnak, eldől a kifejezés formája is, azaz, hogy milyen csatornát választ megnyilatkozási formául.

Általában akkor beszélünk művészi tehetségről, amikor specifikus képességek nyilvánulnak meg a formaalakzatokban. A tehetséges művész képes átrendezni a világot, új megoldásokat találni és gondolatainak áramát eredeti irányba vezetni. Ő tehetségének segítségével dolgozza fel a káoszt; ha ez nem sikerül, váratlanul megnyílnak a zsilipek, és az ár magával sodorja. Úgy gondolom, hogy a tehetség kihívás elé állítja az embert, egyik kezével megnyitja benne az ajtókat és a szelepeket, a másik kezében azonban halálfejet tart, és megsemmisítéssel fenyeget. A tehetség a totalitásra irányul, és mindenféle valósághoz hozzákapcsolódik. E valóságok új arcának felfedezése, túl a közmegegyezéseken, gyönyörteli, mert a gazdag tudattalan kész kiáramlani további valóságok meghódítása felé. Ugyanakkor fennáll az a veszély, hogy a benső világ legigazza az ént, és pszichózis keletkezik. A személyiség kreatívan működő énrészei legtöbbször mégis megvédnek ettől a mély és veszélyes regressziótól, hiszen reális változásokhoz vezetnek, és ezzel csökkentik a külső meg a benső közötti feszültséget.

A pszichotikus szövegek szerzőinél nem ilyen értelemben tör át a tehetség. A pszichotikus művész nyitott, és a kész káoszstruktúra spontánul kiáramlik. Azért van életveszélyben, mert újat ezek az öntörvényű tudattalan struktúrák szabályozzák. A pszichotikus ember nem akarja és nem bírja rendezni e tartalmak kiáramlását. Az alkotófolyamat a centrumból fakad. Hiányoznak a megmentő énrészek. Ha mégis egészen specifikus rendszereket vagy stíuselemeket találunk a szövegekben, akkor ezek ennek az embernek a sajátos mikrovilágából származnak. A pszichotikus realitása a cselekvő élet realitásává bővül. Így lehetséges döntés a benső élmények áramának a maga spontán formájában való, alakítás nélküli lejegyzése. A pszichotikusok szövegeinek olvasói megtapasztalhatják az emberi kreativitás egy nagyon fontos aspektusát, mármint hogy az értelem nem akadályozhatja meg a benső világ megmutatását. És csak ezek a benső erők tudnak egy bátor emberi egzisztencia céljainak, a teljes élet megvalósításának szolgálni. Minden modern stílusirányzat, mely hatással volt kultúránk bővülésére, a maga keletkezésének idejében a kreativitásnak ezt a válfaját választotta.

9

Vannak olyan elemek a pszichotikusok műveiben, amelyek játékosnak hatnak. Mi, alkalmazkodott felnőttek a játékra gondolunk, ha valaki, aki köztünk él, oly lelkesen foglalatalkodik valóságunk egy darabjával, hogy nem veszi észre: képtelenek vagyunk őt követni viszonylatrendszerének álomhálójában. A pszichotikus kiragad egy elemet a kontextusából, és úgy forgatja az ujjai közt, mint varázsló az üveggömböt, vagy sápadt ajkára fekteti, és sejtelmesen rálehel – ha szavak voltak vagy tarka jelek, elfeledett utalások töredékei, hát elszállnak. Múltjának forgácsait szilárd dombbá gyúrja, aztán az egészet óvatosan lebontja. Ha ilyen tevékenységnek nyomaira bukkanunk, játékos elemekről beszélünk. Ám valójában sajátos munkáról van szó, a káosz strukturálásának egyik formájáról és az elidegenült világ maradványainak rendezési kísérletéről.

A pszichotikus tapasztalatok iszonyúak. A pszichotikus művésznek nincs lehetősége arra, hogy a kíméletlen beszélés élményét föláldozza a szépség akarátának, mint az a hagyományos művészetben szokványosan történik. Így a pszichotikus „szétírásokból” a realitás valóságosságának illúziója helyett igazi élményszférában részesülünk. A róza nem azért lesz kék és harapós, mert a ritmus vagy a művésziesség úgy kívánja, hanem azért, mert a róza az ő világában *tényleg* olyan. A művészet céltudatosságát feloldja a spontaneitás. A mű nyersen szakad ki a testből. (A kontrollálással való próbálkozás, ami a krónikus pszichózisban gyakori eset, mindig félresikerül, és számunkra az abszurd vagy a komikus benyomását kelti.) Ebben a fájdalmas processzusban szétszaggatja magát az ember, miközben a mű saját akarata karistolja a bőrt, vagy az alkotó bensejében kaszabolja a testrészeket. Ez nem öntörvényű játszadozás, hanem az alkotó ember küzdelme a tagjaihoz nőtt szavakkal és képekkel. Talán ezért él meg az elmélyült olvasó e műveket böngészve testi szenzációkat, s katarzis helyett nyugtalanságot, a föl-le sóvárgásait? „*A borzongás az ember legjava*” – mondta Goethe, és ez tényleg így van: az iszonyat észrevétlenül belopódzik a szívünkbe, és megkongatja testünk vészharangját. Katarzis akkor áll elő, ha a művészet megvilágítja a külvilági káoszt, összefüggéseket állít föl a benső tapasztalatok nyomán, és körvonalakat rajzol az ismeretlenbe. Mivel a pszichotikus művészete a benső valóságot mutatja fel, zavaróan hat a katarzistra beállítódott olvasóra, aki megkönnyebbülésre vár. Ha pedig vonakodik elfogadni ezeket a zavaró érzéseket, a játék jut eszébe.

Játék – pszichózis – kreativitás: ez a láncolat évszázadok óta foglalkoztatja a művészeket. A mágikus tartományok játékos kifejezésének hajlama a „művész mint bolond”-féle önarcképekben látható. Harlekin, Gilles vagy Pierrot figuráiban játék és tragédia vegyül; hajdan a téma zanniként jelent meg a commedia dell’artében. A Harlekin egyrészt kíméletlen kritikus, másrészt varázsló, aki nevető arcunkba vágja az igazságot. A múlt század végén erősen megváltozott a bolondként való önabrázolás tartalma. A nagy váltás már Verlaine-nél és Baudelaire-nál érezhető, akiknél a maszk a művészt (LE VIEUX SALTIMBANQUE Baudelaire-nál) a világ nyomorúságától védi; ez már nem holdfényrealitás, hanem világfélelem. A clown jókedve oda van, a világ feltartóztathatatlanul a pokolba rohan. Így a Harlekin a meg nem értett ember szimbólumává válik, aki minden gesztusával, megváltozott hangjával a modern élet drámáját tükrözi. Már a bolondok barátja ő. A bolondok azok, akik azonosak önmagukkal, akik nem hazudnak, de van bátorságuk ahhoz, hogy szabadon beszéljenek fájdalmaikról.

Az élet legfontosabb élményeit valószínűleg nem lehet egyenesen elmondani, hanem csak közvetett nyelven, melyet művészetként menesztenek az egekbe. Ámde ha ezeket az élményeket valaki realizálja, akkor az az átlagember számára érthetetlen és nehezen viselhető el. A művészet és a pszichózis a kiközösítettségben találják egymásra. A közös visszautasítotttságot formulázza meg a pszichiátria zseni-téboly-paradigmája is. Mindenki magában hordozza a gyerekkori grandiózus fantáziákat, ám ezek a sóvárgások az élet során köddé foszlanak. Az átlagember kénytelen elnyomni korai vágyait, és nagyot néz, amikor a művészek életéről olvas. Érdeklődése gyermeki pozícióból fakad. Tudni szeretné, hogyan érte el a művész azt, amire ő is vágyott: a hírnevet, az előrelátás képességét és a szabad életformát. A pozitív felelet így hangzana: a művész megkockáztatott egy telt, veszélyes és irigyelt életet. A konvencionális válasz azonban negatív: a művész született zseni, és ezért másmilyen, s mint ilyen, az elmebetegek rokona. Azt hiszik róla, hogy ő is magában hordozza a betegséget. Ez a felfogás, mely a múlt század végén Lombroso nyomán terjedt el, a Harmadik Birodalom-

ban vált virulenssé („Entartete Kunst”), és még ma is él. A stigmatizálás a kirekesztés formájában jelenik meg: a pszichotikusokat internálják, a művészeknek alig van párbeszéd-lehetőségük. A társadalom intoleranciája különös módon mutatkozik meg. Megtartja a művész művét, az embert azonban elszigeteli; a pszichotikusok esetében mindkettőt eliminálja. Ez az oka annak, hogy szinte semmi dokumentum nem áll rendelkezésünkre a pszichotikussá lett művészek tevékenységéről, azokról, akik megbetegedésük előtt elismertek voltak.

A modern szomatikus kúrák szomorú eredménye, hogy éppen a pszichiáterek, akiknek a legnagyobb szükségük van a pácienseik élményvilágáról való információkra, nem sokat adnak a legfontosabb forrásokra. A hagyományos kritikusok, éppúgy, mint az akadémikus pszichiáterek, száraz értelmezést nyújtanak. Elhárítják a lét mélyreható analizisét. A mű és az ember elválasztására hajlanak. Ez a páciensek kreatív önkifejezéseinek semmibe vételében is tükröződik. E szomorú, és a páciensek, de mindannyiunk életének minőségére nézve is végzetes tényekhez tartozik az elhárító jellegű pszichodinamikus konstelláció is (minél veszélyeztetettebb a páciens, annál rigidebb a hozzá való viszony – egészen az orvos szadisztikus, destruktív tendenciáig). Veszélyes következményei vannak annak, amikor a pszichotikusokkal való konfrontáció során az orvos voltaképpen pszichotikusan reagál. Amikor a pszichiáter megtagadja a dialógust, megtagadja a valóság e másik oldalának realitásként való tudomásulvételét mind önmagában, mind a világban. Továbbá a társadalmi mechanizmusok is szerepet játszanak. Az a pszichiáter, aki a pszichotikusok oldalára áll, és belebocsátkozik a párbeszéd kalandjába, ki van téve annak a veszélynek, hogy azonosítják a betegekkel, és kizárják őt is. E folyamat klasszikus esetét ábrázolja Csehov A 6-OS SZÁMÚ KÓRTEREM-ben. Ehhez jön még a pszichiáter kettős feladata: hogy segítsen a pácienseknek, és ugyanakkor társadalmi értelemben vett végrehajtó-rendező szerv legyen; ez önmagában is ellentmondás, és legtöbbször az utóbbi mellett döntenek.

*

Ha felelevenítjük magunk körül a szavakat, befelé jutunk, egészen a bennünk elzárt szavakig. Csak ekkor tör ki „a világ” a napvilágra, és a teremtmény eggyé válik a környező világgal.

Gutai Magda

LEPORELLÓ

I

Megérinted a tárgyakat,
és rögtön elfelejtetted őket.
A főneveknél előbbre való
az, hogy *langyos, puha, bolyhos, sötét*.